A cirillbetüs cimek és a szövegben előforduló nyelvi adatok átirása az MNOSZ 3394/51. szabvány szerint.

R. I. A V A N Y E S Z O V :

Az össznépi nyelv és a helyi nyelvjárások a társadalmi fejlődés különféle szakaszaiban

L 4789

Az általános nyelvészetnek egyik fontos problémája a nyelv és a nyelvjárások kérdése. A helyi nyelvjárások [mesztnüe dialektü] meghatározott történelmi viszonyok közt jönnek létre és fejlődnek tovább; a néptömegeket szolgálják; saját nyelvtani rendszerük és alapszókincsük van. Épp ezért bizonyos helyi nyelvjárások a nemzetek kialakulása folyamán a nemzeti nyelv alapjává válhatnak, s önálló nemzeti nyelvvé fejlődhetnek. Az ilyen nyelvnek a többi nyelvjárása elveszti önállóságát, beolvad e nyelvbe, s eltünik benne. A történeti nyelvjárástan problémái tehát szorosan összefüggenek a nemzeti nyelvek kialakulásának problémájával. A legutóbbi években ezek is, amazok is több izben voltak különleges vizsgálat tárgyai a szovjet nyelvtudományban. (1) Korántsem tudtuk azonban e problémák minden oldalát kellőképpen megvilágitani.

Valóban, vajon az össznépi nyelv [obscsenarodnüj jazük] ⓧ fogalma magában foglalja-e vagy sem a helyi nyelvjárásokat? Vajon az a közös nyelv, amelyet az osztálytársadalomba való átmenet idején és a törzsek megszilárdulása következtében kialakuló nép beszél, mindenkor magának a népnek a kialakulása közben jelenik-e meg, vagy meg is előzhette azt? Mi jellemzi legjobban az össznépi nyelv és a helyi nyelvjárások viszonyát a feudalizmus korának különféle időszakaiban és a kapitalizmus korában? Hogyan függ össze a tárgyalt problémával az irott irodalmi nyelv fejlődésének kérdése? Vajon a nyelvjárási jelenségek, egyszersmind tehát a nyelvjárás is minden történelmi korszakban a multat tükrözték e csökevényesen? Mi tartozik a nemzeti nyelv fogalmába? Melyek e fogalom fő jegyei? Milyen kapcsolat van a helyi nyelvjárások és a nemzeti nyelv között? Ime, néhány kérdés, amelyet meg kellene oldanunk.

Azt a kérdést, hogy "milyen kölcsönhatásban vannak egymással a területi nyelvjárások [territorialnüe dialektü] és az össznépi nyelv a nép történelmi fejlődésének különféle szakaszaiban", V.V.VINOGRADOV akadémikus azok közé a kérdések közé sorolta, amelyeket "maga az élet vetett fel, s a lehető legsürgősebben tüzetesen meg kell vitatnunk és meg kell oldanunk" ② .

Rendkivül fontos, hogy az össznépi nyelv és a helyi nyelvjárások viszonyának problémáját helyesen oldjuk meg, mert ezzel elméleti alapot teremtünk ahhoz is, hogy megoldhassuk az egyes nemzeti nyelvek kialakulásának problémáját.

Ez a dolgozat természetesen nem tüzi ki céljául, hogy az imént felsorolt kérdéseket mind megoldja. Feladata csupán az, hogy fölvesse e kérdéseket, s bizonyos véleményt mondjon róluk, amelyet a későbbi kutatásnak kell majd beigazolnia.

A dolgozat első részében elméleti szempontból vizsgáljuk meg a fölvetett problémát, második részében pedig az orosz nyelv anyagán szemléltetjük azt: röviden jellemezzük, milyen kapcsolatok voltak az össznépi nyelv és a helyi nyelvjárások között az orosz nyelvben a legrégibb időktől kezdve. ③

ⓧ A szovjet szakirodalomban közhasználatu obscsenarodnüj jazük 'össznépi nyelv' és obscsenarodnoszt' jazüka 'a nyelv össznépi jellege' kifejezés arra utal, hogy a nyelv nem osztályjellegü a nyelv mindig, a társadalmi fejlődésnek minden fokán (tehát a törzsek és a nemzetségek idején is) az egész társadalmat kiszolgálja. - A ford.

I

1. Elsősorban arra kell emlékeztetnünk, hogy a nemzeti nyelv kialakulásának problémáját csak akkor oldhatjuk meg, ha a nyelvet fejlődésének minden - a kutatás számára hozzáférhető - korszakában megvizsgáljuk, mert a nyelv számos korszak terméke, s "a mai nyelv elemei még az őskorban, a rabszolgaság előtt jöttek létre". ④

2. Továbbá, pontosan meg kell határoznunk, hogy milyen szerepet játszott a nyelvi egységesülés [integracija] és a nyelvi elkülönülés [differenciacija] folyamata a nyelvjárásoknak és az egymással közvetlen rokonságban álló [blizko rodsztvennüe] nyelveknek a kialakulásában, történetében. A legutóbbi időkben megjelent munkák erőteljesen hangsulyozták, hogy a régebbi korokban a nyelvi elkülönülés játszott szerepet, s tagaták, vagy csaknem tagadták, hogy a nyelvi integráció, a nyelvi egységesülés is érvényesült e korokban. ⑤ Ez talán célszerü is volt akkor, amikor arról volt szó, hogy teljesen szét kell zuznunk N.J.MARRnak ugynevezett "uj nyelvelméletét". Ez az elmélet ugyanis azt hirdette, hogy egy-egy nyelv kialakulásának alapja és legfőbb folyamata a kereszteződés. Csakhogy a nyelvi elkülönüléssel egymagával nem tudjuk megmagyarázni a nyelvjárások és az egymással közvetlen rokonságban álló nyelvek kialakulásának bonyolult fejlődését.

Az egyes nyelvk történeti fejlődése (a nemzetségi nyelvektől a törzsi nyelvekhez, a törzsi nyelvektől a népi nyelvekhez és a népi nyelvektől a nemzeti nyelvekhez) nem egyéb, mint egyrészt a nyelvi elkülönülésnek, másrészt a közvetlen rokonságban álló nyelvjárások egységesülésének hosszadalmas, bonyolult és sokrétü folyamata. Egyszersmind hangsulyoznunk kell, hogy a közvetlen rokonságban álló nyelvjárások egységesülésének és a nyelvkereszteződésnek semmi köze sincs egymáshoz, mert a rokon nyelvjárások belső törvényei nagy mértékben egységesek, ellenben ott, ahol egymástól minőségileg különböző nyelvek kereszteződnek, ez nincs meg. Ezért egészen érthető, hogy mig a kereszteződési elmélet semmi komolyat sem nyujthat a nyelvtudománynak, addig a nemzeti nyelv kialakulásának fő folyamatát alighanem a rokon ynelvjárások egységesülésében kell keresnünk: hiszen már MARX is arról beszélt, hogy "a gazdasági és politikai koncentráció következtében... a dialektikusok nemzeti nyelvvé koncentrálódtak". ⑥

A probléma már csak azért is bonyolult, mert igen hosszu időszakon, sok-sok korszakon át (kezdve a legrégibb koroktól) mind a két folyamat érvényesült, mégpedig hol erősebben, hol gyengébben, s hol nagyobb, hol kisebb körben. Csupán a legutolsó időszakokban - a kapitalizmus korától kezdve - szünik meg lassanként egy-egy nemzeti nyelv keretében a nyelvi elkülönülés folyamata, vagyis uj nyelvjárásoknak a kialakulása.

1366/Szeb

Az utóbbi időkben megjelent munkák rendszerint mind hangsulyozták, hogy a nyelvjárások a multat tükrözik, s hogy a nyelvjárások a nép történetének afféle sajátos "anyajegyei". (7) Ez igaz a nyelvjáráskutató szempontjából, aki a nyelvjárásokat a mi korunkban vizsgálja. A mi korunkhoz viszonyitva a nyelvjárások keletkezése a multhoz tartozik. Nem igaz azonban a nyelvtörténész szemében, aki különféle régi korok nyelvjárásait vizsgálja, s nem igaz e korok törvényszerüségeinek a szempontjából sem, hiszen akkor még a nyelvjárási különbségek keletkezése (tehát nyelvjárásoknak a keletkezése is) eleven, aktiv folyamat volt.

3. A nyelvi egységesülés folyamatának érvényesülése következtében a nyelvjárási jelenségek (és - következésképpen - minden egyes kornak a nyelvjárásai is) a mult társadalmi közösségeinek össznépi nyelvét tükrözik csökevényesen. Például a legősibb népek nyelvében (e népek az előző korszak törzseinek vagy törzsszövetségeinek a megszilárdulása folytán alakultak ki) a nyelvjárások a hajdani törzsi nyelveket tükrözhetik; a kapitalizmus korában a helyi nyelvjárások, miközben beolvadnak a nemzeti nyelvbe, s elvesztik önállóságukat, közvetlenül vagy közvetve bizonyos hübérbirtokok és fejedelemségek - "kiskirályságok" - össznépi nyelvét tükrözik.

Vizsgáljuk meg, hogyan keletkeznek nyelvjárási különbségek a nyelvi elkülönülés folyamatában. Amilyen mértékben érvényesül valamely korban a nyelvi elkülönülés, olyan mértékben felelnek meg az elkülönülés folytán létrejött nyelvi különbségek (és - következésképpen - nyelvjárások is) az e korban kialakuló uj társadalmi közösségek igényeinek, s fejlődnek e közösségek fejlődésével párhuzamosan. Ilyen esetekben azok a sajátságok, amelyek több nyelvjárást összefognak és e nyelvjárásokban közösek, rendszerint öröklött sajátságok, s régebbi korokból erednek.

Például, a hajdan egységes törzsek osztódása következtében kialakuló s egymással közvetlen rokonságban álló törzsi nyelvek eltérő jelenségei azzal magyarázhatók, hogy az előző korszaknak valamely törzséből - tehát egy törzsből - több uj társadalmi közösség, több uj törzs fejlődhetett ki. Azok a sajátságok pedig, amelyek közösek a törzsi nyelvekben, öröklött sajátságok, s azt bizonyitják, hogy e nyelvek a multban egységesek voltak. Ugyanigy a feudális széttagoltság korában élő különféle helyi nyelvjárásoknak (az egyes hübérbirtokok és fejedelemségek nyelvjárásainak) eltérő jelenségei a kialakuló területi egységeknek, birtokoknak, hübéri "kiskirályságoknak" felelnek meg, közös sajátságai pedig vagy öröklött sajátságok, vagy olyanok, amelyek ugyan egymástól függetlenül keletkeztek, de csak azért keletkezhettek, mert a szóban forgó nyelvjárások fejlődésének belső törvényei igen sok tekintetben közösek. A közös sajátságok mindkét esetben arról tanuskodnak, hogy e nyelvjárások egy tőről sarjadtak, s a multban egységesek voltak.

1366/Sze

A kérdést nagyon összekuszálja az a tény, hogy - mint az imént már emlitettük - mind a két megvizsgált folyamat, a nyelvi egységesülés és a nyelvi elkülönülés igen hosszu ideig, sok-sok korszakon át egyidejüleg érvényesült (ha nem is egyforma erővel).

Mivel mindkét folyamat hosszu időn át egyszerre, együtt érvényesült, világos, hogy egy-egy korban bizonyos nyelvi különbségek (tehát nyelvjárások is) a társadalmi fejlődés régi szakaszainak maradványai, mások pedig - ellenkezőleg - a kialakulóban lévő uj, többé-kevésbé önálló és valamelyest megszilárdult társadalmi közösségeknek felelnek meg (például a hübérbirtoknak, a nép lakta területnek). Ezért például egy-egy régebben kialakult nép nyelvében bizonyos nyelvjárási különbségek (tehát nyelvjárások is) - mint már mondottuk - azoknak a törzseknek a nyelvéből származhatnak, amelyeknek az egyesülése következtében jött létre a szóban forgó nép, bizonyos nyelvjárási különbségek pedig (tehát nyelvjárások is), amelyeknek rendszerint a területi elterjedtsége is más, e nép egyes részeinek gazdasági fejlettségével és egyes területeivel kapcsolatosak, s az ujonnan kibontakozó, velük együtt fejlődő társadalmi közösségeknek felelnek meg.

A régi nyelvjárási különbségekre tehát egyre ujabb és ujabb különbségek rakódnak rá, s teszik mind bonyolultabbá a nyelv nyelvjárási tagozódottságának képét.

Azok a nyelvjárások, amelyek az uj társadalmi közösségek kialakulásával párhuzamosan, azoknak néppé (egy-egy ujabb alakulattá) válásával kapcsolatosan fejlődtek ki, ezeknek az uj népeknek önálló rokon nyelveivé fejlődhetnek.

4. Amikor az össznépi nyelv és a helyi nyelvjárások kölcsönös viszonyának problémáját akarjuk megoldani valamely nyelv adatai alapján, rendkivül fontos, hogy megállapitsuk, milyen jellegü nyelvjárási különbségek vannak a szóban forgó nyelvben. Tekintetbe kell vennünk, hogy a különféle nyelvekben és egy-egy nyelv fejlődésének különféle korszakaiban a nyelvjárások közötti különbségek nagyon eltérők.

Vannak bizonyos nyelvek, amelyeknek a nyelvjárásai nagyon hasonlitanak egymáshoz. Itt az egyes nyelvjárások alapszókincse és nyelvtani rendszere - a nyelv strukturájának e két rendkivül fontos, a nyelv alapját alkotó eleme - alig-alig különbözik a többi nyelvjárásétól. E nyelvjárások nyelvtani rendszere lényegében egységes, minthogy a különbségek nem a tulajdonképpeni nyelvtani kategóriákban mutatkoznak, hanem csak egy-egy - a nyelvben általános és egységes - kategória kifejezésének körülményeiben, hangalakjában. Az ilyen nyelvjárásokban sokkal több a közös elem, mint a eltérő sajátság. A nyelvjárási különbségek ugyszólván eltünnek a nyelvi rendszer közös elemei között, s elsősorban a nyelv hangrendszerében figyelhetők meg. A hangtani természetü nyelvjárási különbségek azért oly fontosak, mert

a nyelvi elkülönülés elsősorban ezeknek kedvez, a nyelvi egységesülés során - a népek és a nemzetek kialakulása folyamán - viszont ezek általában igen szilárdnak bizonyulnak a kialakuló nemzetnek különösen a nem központi területein). Ehhez hozzá kell füznünk, hogy a nemzeti nyelv normái rendszerint a kiejtésben alakulnak ki legkésőbben.

De vannak olyan nyelvek is, amelyeknek a nyelvjárásai - épp ellenkezőleg - távolabb állnak egymástól, mégpedig azért, mert sok nyelvjárási különbség van közöttük, s mert ezek a különbségek mélyrehatóbbak, nevezetesen nagyobb mértékben érintik az alapszókincset és a nyelvtani rendszert. A nyelvi struktura közös elemei azonban rendszerint az ilyen nyelvekben is tulsulyban vannak a különbségek felett.

Végül vannak olyan nyelvek is, amelyeknek a nyelvjárásai oly távol állnak egymástól, s amelyeknek a strukturája minden izében, tehát alapszókincsében és nyelvtani rendszerében is olyannyira különbözik egymástól, hogy ez már - többé-kevésbé - megnehezíti a nyelvi érintkezést. ®

Közismert dolog, hogy az orosz nyelvjárások nagyon hasonlítanak egymásra, s hogy az orosz nyelvjárások alapszókincse és nyelvtani rendszere feltünően egységes. A nyelvjáráskutatót azonban természetesen az érdekli, ami sajátos és különböző, nem pedig az, ami közös és egységes a nyelvben. A nyelvjáráskutató azt tartja fontosnak es lényegesnek, hogy a nyelvjárásban például van exploziv g és spirantizált g, hogy van palatalizált és nem palatalizált t, hogy az igék 3. személyének több formája van, hogy a ruka ‚kéz' szónak van rukami és rukam alaku többesszám eszközhatározó esete, hogy ugyanannak a dolognak több neve van (petuh ‚kakas' és kocset ‚ua.') stb. Ezek valóban fontosak és lényegesek is, de viszonylag kis helyet foglalnak el a nyelvtani rendszer és az alapszókincs közös elemei közt.

Hogy milyen kapcsolat van a nyelvjárások között, hogy azok nagyon vagy nem nagyon hasonlítanak-e egymásra, hogy milyen jellegü nyelvjárási különbségeik vannak, hogy milyen kölcsönös viszony van a nyelv közös elemei és nyelvjárási különbségei között - minderre a szóban forgó nyelvek története adja meg a választ.

Bármilyen legyen is azonban a nyelvjárások egymáshoz való viszonya, azok - nem lévén önálló nyelvek - mindenkor egyesitik magukban a szóban forgó nyelv közös jegyeit is és a szóban forgó nyelvjárásnak (mint e nyelv egyik kiágazásának, változatának) elszigetelt, különleges jegyeit is.

Ebből az következik, hogy amikor tudományosan rekonstruáljuk valamely nemzeti nyelv történetét, s amikor azt vizsgáljuk, milyen kölcsönös kapcsolatok voltak az össznépi nyelv és a helyi nyelvjárások között a társadalmi fejlődés különféle szakaszaiban, akkor a nyelvjárási különbségeket nem önmagukban, a nyelv egész rendszeréből kiszakitottan, hanem a nyelvi rendszer közös elemeihez való - történetileg változó -

viszonyukban, a nyelv egész rendszerével összekapcsolva kell tanulmányoznunk.

5. Az összenépi nyelv és a nyelvjárások kölcsönös kapcsolatainak tanulmányozásához nagyon fontos, hogy megállapitsuk, milyen szerepet játszottak az egyes nyelvjárások a szóban forgó nyelv fejlődésének különféle szakaszaiban. Bizonyos nyelvek története azt mutatja, hogy az a fő nyelvjárás, amely körül a szóban forgó nyelv kialakult, számos korszakon át a nyelv alapja marad: megőrzi vezető szerepét. Más nyelvek történetében viszont azt látjuk, hogy az a nyelvjárás, amelyik az előző korszakban fő nyelvjárás volt, a következő korszakban már nem az, s a nyelv alapja egy másik nyelvjárás lesz, s e nyelv t o v á b b i fejlődését már ez a másik nyelvjárás határozza meg. A különféle nyelvekben a nép nyelvének nemzeti nyelvvé válása folyamán ez is, amaz is elő szokott fordulni. Természetesen, ha a nyelv alapnyelvjárása nem cserélődik ki, akkor ennek a nyelvjárásnak sokkal több eleme kerül be a nemzeti nyelv kialakuló normái közé, mint akkor, ha a csere megtörténik. Ennek az a magyarázata, hogy a nyelv számos korszak terméke, s hogy az egyik korszakból a másikba való átmenet során a nyelvi örökség tovább hagyományozódik, miáltal a nemzeti nyelv kialakulóban lévő normái közt a nyelvjárási alapnak nem minden sajátsága kap helyet, hanem csak azok a sajátságok honosodnak meg a nemzeti nyelv normáiként, amelyek nem törik meg a sokévszázados hagyományt, s amelyek az alapnyelvjárásban a nemzeti nyelv kialakulásának korszakában fejlődnek ki.

6. Az össznépi nyelv és a helyi nyelvjárások kölcsönös viszonyának kérdését csak akkor tanulmányozhatjuk eredményesen, ha előzőleg tüzetesen tanulmányozzuk az irott irodalmi nyelvnek és az össznépi nyelvnek a kapcsolatát, mert a nemzeti nyelv kialakulásának problémája nem tartozik teljesen a történeti nyelvjáráskutatásra, hiszen egyik legfontosabb komponenseként az irott, irodalmi nyelv kérdését is magában foglalja. Rendkivül fontos, hogy a szóban forgó nyelvnek mióta van irásos hagyománya; az irásbeliség alapja idegen nyelv vagy az össznépi nyelv volt-e; vajon az irott nyelvnek több tipusa volt-e a különféle társadalmi szükségletek kielégitésére. Mindezek rányomja bélyegét az össznépi nyelv és a helyi nyelvjárások viszonyának jellegére, valamint a nemzeti nyelv kialakulóban lévő normáinak jellegére is.

A nemzeti nyelv kialakulása szoros kapcsolatban van az irott, irodalmi nyelv fejlődésével. Az irodalmi nyelv lassanként a nemzeti nyelvnek legmagasabb rendü, irodalmilag kicsiszolt, szabályozott tipusává válik. Minthogy ez széles össznépi alapon fejlődik, megszilárdulása során egyre nagyobb hatást gyakorol az egész nyelvnek, s ezen belül a nyelvjárásoknak a fejlődésére is.

Abban a korban, amikor kialakult a nemzeti nyelv - ellentétben a korábbi korokkal -, az egységes irott, irodalmi nyelv kifejlődésével egyidejüleg kialakul a beszélt népi-társalgá-

si nyelv [usztnaja narodno-razgovornaja recs'] egységes tipusa is. Ez a nemzeti nyelv kifejlődésével és megszilárdulásával párhuzamosan egyre jobban és jobban elterjed a társadalomban. Az egységes beszélt népi-társalgási nyelv a legszélesebb össznépi alapon fejlődik, s afféle laboratóriuma, vegykonyhája az irott, irodalmi nyelvnek, bár jómaga is szakadatlanul gazdagodik az irott, irodalmi nyelvből.

7. Az össznépi nyelv és a helyi nyelvjárások kapcsolataival összefüggő kérdéskomplexumban az egyik leglényegesebb kérdés az, vajon a helyi nyelvjárások beletartoznak-e az össznépi nyelvbe, avagy ahhoz viszonyitva külsődleges objektumok.

A közelmultban még széltében-hosszában forgalomban volt az a nem marxista tétel, hogy a feudalizmus korának közös nyelvei az uralkodó osztály nyelvei voltak, s a nemzeti nyelv is az uralkodó osztály nyelve volt (ez csak tendenciáiban volt közös az egész nemzet számára); ugy látszott tehát, hogy a kizsákmányolt osztályok a nemzeti nyelv keretein kivül eső helyi nyelvjárásokat beszelik. Ezt a fölfogást L.P.JAKUBINSZKIJ és V.M.ZSIRMUNSZKIJ dolgozta ki, s azt az ugynevezett "uj nyelvelmélet" hivei elfogadták. (L.P.JAKUBINSZKIJ fölfogását V.V.VINOGRADOV akadémikus birálja egyik dolgozatában ("L.P. Jakubinszkij professzor, a nyelvész, és könyve. Az óorosz nyelv története"). (9)

Vizsgáljuk meg e kérdést a szovjet nyelvtudomány alapelvei szempontjából!

A szovjet nyelvtudománynak egyik alaptétele az, hogy a nyelv fejlődésének minden szakaszában közös és egységes volt a társadalom számára. A törzseknek és a népeknek saját gazdasági alapjuk és saját, régóta kialakult nyelvük volt. "Persze voltak emellett dialektusok, helyi tájszólások, de ezeknek fölébe emelkedett és ezeket magának alárendelte a törzs vagy a nép egységes és közös nyelve". (10)

Azt is tudjuk, hogy a helyi ("területi") nyelvjárások a nétömegeket szolgálják, s van nyelvtani rendszerük és alapszókincsük. Éppen ezért "egyes helyi nyelvjárások a nemzetek kialakulásának folyamán a nemzeti nyelvek alapjává válhatnak és önálló nemzeti nyelvekké fejlődhetnek". (11)

Végül ismeretes, hogy "a dialektusok és zsargonok léte nem tagadja, hanem megerősiti az egész nép által használt nyelv létét, melynek elágazásai, s amelynek alá vannak rendelve". (12)

Mindez kétségtelenül arra vall, hogy az össznepi ny lv és a helyi nyelvjárások nem zárják ki, ellenkezőleg, f ltételezik egymást, jóllehet a társadalmi fejlődés különféle szakaszaiban igen sokféle kapcsolat lehetséges közöttük. Az össznépi nyelv és a helyi nyelvjárások nem különböző, egymáshoz viszonyitva külsődleges objektumok, hanem csupán ugyanannak a dolognak, a népi nyelvnek különféle formái. A nyelvjárások viszonylagos függetlensége az egyes korokban nagyon eltérő:

az egyik korban növekedik, a másikban csökken, mégpedig olyannyira csökken, hogy a nyelvjárások elvesztik önállóságukat és beolvadnak a nemzeti nyelvbe, s bizonyos történelmi körülmények esetén eltünnek abban.

Ismeretes, hogy ha bizonyos történelmi körülmények között egyes nyelvjárások függetlensége növekedőben van, akkor azok uj, önálló nyelvekké fejlődhetnek. De - nem tekintve azokat az eseteket, midőn a nyelvjárások nyelvvé fejlődtek -, ha bizonyos történelmi körülmények között a nyelvjárások önállósága növekedőben van is, a népek története általában nem ismer olyan korokat, amelyekben - egységes össznépi nyelv nélkül - csak helyi nyelvjárások léteztek. Azt a fölfogást, hogy a feudalizmus kora nem egyéb, mint afféle "nyelvjárásokkal teli zsák", a szovjet nyelvtudomány nem fogadhatja el. Ez az elmélet nálunk megsemmisitő birálatban részesült.

Ezért az össznépi nyelv története és a nyelvjárások története voltaképpen ugyanannak az egy folyamatnak - a népi vagy a nemzeti nyelv kialakulásának és fejlődésének - két oldala.

Az össznépi nyelvnek és a helyi nyelvjárásoknak a fogalmát tehát csak ebben az értelemben állithatjuk szembe egymással.

Mi történik a helyi nyelvjárásokkal a kapitalizmus korában? Nos - mint a továbbiakban kimutatjuk - , azok lassanként az egységes nemzeti nyelv alacsonyabb formájává válnak.

8. Fentebb már több izben hangsulyoztuk, hogy a társadalmi fejlődés különféle szakaszaiban az össznépi nyelv és a helyi nyelvjárások közötti kapcsolatok igen sokfélék lehetnek. E kapcsolatokat végső soron a szóban forgó társadalom teljes története és a szóban forgó nyelv belső története határozza meg (itt a nyelvet helyi nyelvjárásainak sokféleségében értjük) . E kapcsolatok közvetlenül attól függenek, hogy:

1/ milyen jellegüek azok a nyelvjárási különbségek, amelyek a szóban forgó nyelvben a fejlődésnek egy bizonyos szakaszában léteznek, s milyen viszonyban vannak egymással a nyelvjárások;

2/ vajon a nyelvjárási különbségek fejlődő jelenségek-e, vagy - ha nem is fejlődő, de teljesen megszilárdult jelenségek, avagy - végül - nemcsak hogy nem fejlődő, de hanyatló, önállóságukat elvesztő, nivellálódó jelenségek-e;

3/ van-e vagy nincs iráshagyomány; ha van, az régi-e vagy ujabb keletü; milyen kapcsolatban van ez az össznépi nyelvvel; szabályai mennyire kidolgozottak;

4/ a nyelv fejlődésének kései szakaszaiban van-e vagy nincs a beszélt társalgási nyelvnek [usztno-razgovornaja recs'] olyan egységes tipusa, amelynek használata fokozatosan terjed, s amely fontos szerepet játszik a nemzeti nyelv normáinak kialakitásában;

5/ a nyelv fejlődésének kései szakaszaiban: mennyire kidolgozottak a nemzeti nyelv szabályai; az irodalmi nyelv milyen mértékben vált a nemzeti nyelvnek irodalmilag kidolgozott, szabályozott tipusává; ez az utóbbi milyen szerepet játszik a nyelv további fejlődésében (a nyelvbe beleértve a nyelvjárásokat is): milyen erővel fékezi a nyelvjárási különbségek kifejlődését, s mennyire terjed a néptömegek körében, kiszoritva a helyi nyelvjárásokat.

Mindezeknek figyelembevétele föltétlenül hozzásegit bennünket ahhoz, hogy tudományterületünkön - a sajátos természetü nyelvi anyaggal dolgozva - is eleget tegyünk V.I.LENIN utasitásának: "...ne feledkezzünk meg az alapvető történelmi összefüggésekről, s minden kérdést abból a szempontból vizsgáljunk, hogyan jött létre a szóban forgó jelenség a történelem folyamán, milyen főbb szakaszokon ment át fejlődése során, s ennek a fejlődésnek a szempontjából vizsgáljuk meg, hogy mivé lett most".(13)

II

9. A keleti szlávok nyelvi elkülönülése az ősszláv egység felbomlása során ment végbe. A keleti szlávok nyelvileg eredetileg egységesek voltak. A keleti szlávok egysége abból az időből ered, amikor kifejlődnek azok az egyező nyelvi sajátságok - neologizmusok, amelyeket minden keleti szláv ismer, ellentétben a déli és a nyugati szlávokkal.

A három szláv nyelvcsoport kialakulása igen bonyolult folyamat volt. E nyelvcsoportok és ezeknek egyes tagjai az irásbeliség korát megelőző időszakban, kialakulásuk folyamán különféle kapcsolatokban voltak egymással.

Bizonyos - valószinüleg régebbi - jelenségek összekapcsolják a keleti és a déli csoportot, s ugyanakkor szembeállitják őket a nyugati csoporttal (vö. tl, dl > l ; kw, gw bizonyos helyzetekben > cw, ʒw; megőrződik a ch > š, ugyanakkor a nyugati ágban s' > š változás megy végbe; a tj, dj helyén palatális t', d' + spiráns elem fejlődik ki). Bizonyos, részben fiatalabb jelenségek pedig a nyugati ággal vagy annak egy részével kötik össze a keleti csoportot (az északnyugati szlávokkal, vagyis a csehek és a szlovákok őseivel nem): vö. a tort stb. hangkapcsolatok fejlődésének kezdeti szakaszaival (a csehek és a szlovákok őseinél e hangkapcsolatok épp olyan változáson mentek át, mint a déli szlávoknál); bizonyos névszó-végződésekben az -e és -ьtъ flexióval.

Az ort-, olt- szókezdő hangkapcsolat fejlődése az összes nyugati szlávval - kivéve a szlovákok elődeit - egybefüzi a keleti szlávokat (a szlovákok őseinél ugyanis e hangkapcsolatok ugyanugy fejlődtek tovább, mint a déli szlávoknál).

Mindez azt bizonyitja - először -, hogy a keleti szlávok és a többi szláv nyelvcsoport közti nyelvi kapcsolatok a nyelvi elkülönülés folyamán, az elkülönülés egyes priódusaiban nem voltak egyformák; másodszor, hogy a három szláv nyelvcsoport

kialakulása folyamán a cseheknek és főként a szlovákoknak az elődei nyelvi kapcsolatban álltak a déli szlávokkal, a többi nyugati szláv és a déli szlávok között viszont ilyen kapcsolat nem volt (amazokban néhány, a keleti szláv nyelvekével közös vagy azokéhoz hasonló változás történt). A nyugati szláv csoport legősibb sajátságai tehát nem alkotnak kerek egészet és nem teljesen egységesek. Ez az egység a déli csoportban sem volt meg: a bolgár és a szerb-horvát alcsoportnak vannak olyan sajátságai, amelyek igen régi korokból erednek. A másik két csoporttal ellentétben nyelvileg a keleti szláv csoport volt a legegységesebb: itt a legősibb hangtani folyamatokban semmilyen eltéréseket nem találunk.

Hogy a keleti szlávok és az északnyugati szlávok között voltak bizonyos nyelvi kapcsolatok, azt olyan, későbbi időkben lezajlott hangváltozások is igazolják, mint az e > o változás, az i és az y funkciójának egybeesése (jóllehet e hangok fizikailag változatlanok maradtak), a mássalhangzók palatális és veláris kategóriájának kifejlődése. E folyamatok egymástól függetlenül, nem egyidejüleg, nem azonos körülmények között folytak le, de mindazonáltal azonos vagy hasonló előfeltételeik voltak nekik.

Azt, hogy a keleti szlávok nyelvi elkülönülése pontosan mikor ment végbe, pillanatnyilag nem tudjuk végérvényesen eldönteni. Feltehető, hogy a keleti szlávok időszámításunk első évezredének derekán fejlesztették ki azokat a legrégibb nyelvi sajátságokat, amelyek aztán mind a déli, mind pedig a nyugati szlávoktól megkülönböztették őket, mig ők maguk ezekben az ujonnan kialakult sajátságokban egységesek voltak. Például a $t'^{š}$, $d'^{ž}$ hangok (a tj, dj helyén), amelyek a keleti és a déli szlávoknál egyaránt megvoltak, a keleti szlávoknál č-vé és ž-vé változtak, ellentétben a déli szlávokkal, ahol az egyes nyelvekben más és más változáson mentek át (vö. a bolgárral, a szerbbel és a szlovénnel). A $tor^{ž}t$ hangkapcsolat, amely a keleti szlávoknál és a nyugati szlávoknál (kivéve a csehek és a szlovákok elődeit) közös volt később - a nyugatitól eltérően - a keleti szlávoknál a jellegzetes polnoglaszie Ⓧ utján torot kapcsolattá változott.

Többen rámutattak már, hogy ez a legutóbb említett sajátság a VIII-IX. században következetesen érvényesülő törvényszerü sajátság volt, hiszen minden ujonnan megjelenő szóra, köztük a jövevényszavakra is kiterjedt. Vö. Nagy Károly (768-814) nevének alakváltozataival: a délszláv nyelvekben, valamint a csehben és a szlovákban is kral'ъ, a lengyeleknél krol'ъ (król), a keleti szlávoknál korol'. A keleti szláv polnoglaszie tehát a VIII-IX. században már megvolt, de

---

Ⓧ Polnoglaszie - az orosz, az ukrán és a belorusz nyelvekre jellemző mássalhangzóközi -oro-, -olo- és -ere- hangkapcsolatok, amelyek az egyházi szláv ra, la, re, le hangkapcsolatoknak felelnek meg (például: vorota - vrata, zoloto - zlato, pered - pred, moloko - mleko) - A ford.

még következtesen érvényesülő, törvényszerű hangtani sajátság volt.

A tj > č, dj > ž változás és a polnoglaszie korai, sajátosan keleti szláv neologizmus; a nasalisok kiveszése és a nasalis o helyén kifejlődő u, valamint a nasalis e helyén kifejlődő a ugyancsak keleti szláv, de későbbi sajátság (bár ez is a ránk maradt legrégibb nyelvemlékek korát megelőző korban jelentkezett). Mint ismeretes, a finnugor nyelvekben található legrégibb keleti szláv jövevényszavak kétségbevonhatatlanul bizonyitják, hogy a keleti szlávok nyelvében szintén voltak nasalisok. Másrészt a Konstantinos Porphyrogennetosnál előforduló dnyeperi zátony-nevekből kétségtelenül az derül ki, hogy a X. században a keleti szláv nyelvekben már nem voltak nasalisok.

Abban a korban, amikor a nasalisok eltünnek (vagyis a IX. századnál aligha korábban), az összes keleti szláv nyelvben közös változások mennek végbe. Ez mindenesetre közvetett bizonyitéka annak, hogy a tárgyalt időszakban e nyelvekben nem fejlődhettek ki valami nagyon nagy nyelvjárási különbségek.

A mondottakból ezt a tanulságot vonhatjuk le: az összehasonlító-történeti nyelvtan arról tanuskodik, hogy még mielőtt a kievi (óorosz) állam óorosz népe kialakult volna, a keleti szlávoknak már közös nyelvük volt. E közös nyelv nem a törzseknek és törzsszövetségeknek néppé való egyesülése során keletkezett, hanem - ellenkezőleg - maga is egyike volt azoknak a tényezőknek, amelyek a néppé válást előmozditották. Más szóval, a keleti szlávok nyelvi közössége ebben az időszakban elsősorban öröklött, genetikus volt. De a továbbiak során a nép fejlődésével párhuzamosan is fejlődhetett.

Azt a kérdést, hogy a kievi állam megalakulása előtti korban a nyelvileg egységes keleti szlávok népet alkottak-e vagy sem, csak a történészek dönthetik el.

10. Az óorosz népnek (X-XI. század) eredetében és jellegében egységes össznépi nyelve területenként más-más helyi szinezetet kapott, vagyis egymáshoz nagyon hasonló nyelvjárási elágazásaiban élt.

Láttuk az imént, hogy a keleti szlávok már a IX. században közös neologizmusokat fejlesztettek ki (a régi nasalisok helyén magánhangzók fejlődtek). Ez azt bizonyitja, hogy ebben az időben a keleti szlávban még nem lehettek nyelvjárási különbségek. A központositásnak és a közös gazdasági életnek a hiánya azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy lassacskán nyelvjárási különbségek halmozódtak fel benne. Például a keleti szlávság déli részén végbe ment a g > ɣ változás, ellentétben az északi, az északnyugati és az északkeleti területekkel, ahol ez nem történt meg. Másrészt északon és északnyugaton - nyelvkereszteződés folyamányaként -

meghonosodott a cokanyie, [c-zés], vagyis ott nem különböztették meg a c és a cs affrikátát, amelyet azelőtt minden keleti szláv megkülönböztetett. A nyelvjárási különbségek a hangrendszernek csupán egyik-másik elemét érintették. Annak bizonyitására, hogy e különbségek valamennyire is megbolygatták a nyelvtani rendszert, nincsenek adataink. Lehetséges, hogy voltak bizonyos nyelvjárási eltérések a szókészletben, s mi több, az alapszókincsben, de pillanatnyilag nincsenek adataink ahhoz, hogy végleges véleményt formálhassunk erről, s ha voltak is ilyen eltérések, mindenesetre jelentéktelenek voltak. Az össznépi nyelv tehát még teljesen egységes volt, annak ellenére, hogy a nép különféle területein bizonyos helyi szinezetet kapott.

Ezt a kort az jellemzi, hogy az irott nyelvnek ekkor három tipusa van. Az első az oklevelezést, a második - a tulajdonképpeni irodalmi nyelv - a szépirodalmi müfajokat, a harmadik a papság és az egyházi vallásos irodalom szükségleteit szolgálta. Az első két tipus össznépi alapon állt (a második tipus erősen megtüzdelve a népköltészet, a folklór nyelvi elemeivel), a harmadik pedig maga az egyházi szláv nyelv, vagyis az eloroszosodott és szakadatlanul tovább oroszosodó ószláv nyelv volt.

A normalizálódási folyamatok ebben az időszakban vagy teljesen hiányoznak, vagy kezdeti stádiumban vannak. Épp ezért e kor irott nyelvének minden tipusa viszonylag hiven tükrözi a nyelv helyi szinezetét (vö. a XI-XII. század novgorodi nyelvemlékeivel, a XII. század halicsi-volhiniai nyelvemlékeivel).

11. A feudális széttagoltság időszakában (hozzávetőleg a XII. század elejétől kezdve) az egyes területek gazdasági szinvonalának emelkedésével és megszilárdulásával, valamint e területek egymás közötti kapcsolatainak a meggyengülésével párhuzamosan egy-egy terület határain belül lassanként kifejlődnek és megerősödnek bizonyos nyelvjárási különbségek; a helyi nyelvjárások jobban elszigetelődnek egymástól, mint azelőtt. A XII. századból és a XIII. század első feléből jól ismerjük, mégpedig irott emlékek alapján, a novgorodi, a halicsi-volhiniai, a szmolenszki-polocki, kevésbé jól a kievi és a rosztov-szuzdali nyelvjárást. Ekkor már kétségtelenül megvoltak a pszkovi nyelvjárásnak - sokkal régebbi - sajátságai is (ezt a nyelvjárást valamivel későbbi nyelvemlékekből ismerjük). Kétségtelen az is, hogy ekkorra a csernyigovi, az észak-novgorodi és a rjazanyi fejedelemségek területén szintén külön-külön nyelvjárási különbségek fejlődtek ki, de ezekről nem tudunk képet alkotni magunknak, mert nem maradtak fenn irott emlékeik.

Ennek az időszaknak a nyelvjárásai azonban nem bontják meg a nép nyelvi egységét, amely egy korábbi, hosszantartó fejlődésnek az eredménye. Hogy ekkor az óorosz nép nyelvileg egységes, az a társadalom történetében leli magyarázatát: "Rusz feudális széttagoltságának idején, a XII-XIII. században - irja B.A.RIBAKOV professzor -, annak ellenére, hogy a

nyelvterület több tucat fejedelemségre oszlott, az orosz nép egysége igen jól felismerhető volt és tükröződött a müszókincsben: az egész orosz föld szembeszállt az ellenségeskedő fejedelmek bojárjaival".(14) Ebben az időben már megvolt néhány azok közül a jelenségek közül, amelyek később az egyes keleti szláv nyelvek jellemző sajátságává váltak; de ez még nem ad okot arra, hogy a keleti szláv nyelveket régebbinek tartsuk, mint eddig.

Ezért mégegyszer hangsulyozom, hogy a keleti szláv nyelvek történetében nem volt olyan időszak, amikor csak nyelvjárások léteztek volna nagyobb hatósugaru, egységes és a nép számára közös össznépi nyelv nélkül.

Csak jóval ezután, amikor az óorosz nép egyes részeiből már kezdtek kifejlődni a későbbi kor keleti szláv népei (a nagyorosz, az ukrán és a belorusz nép), kezd elhomályosulni lassan a régebbi (keleti összláv) időszak nyelvi egysége, és forditva, kezdenek lassan mind világosabbá válni a kialakuló népek nyelvi különbségei, s külön-külön mindegyiken belül a nyelvi egység. (15) De itt már arról van szó, hogy bizonyos nyelvjárások lassanként önálló nyelvvé alakulnak át.

E korszak irásbelisége, amely általában - s főként a hangtanban - még nem ismeri a normalizálódást, elég hiven tükrözi a nyelvjárási sajátságokat (lásd a XIII. század novgorodi, szmolenszki és haliesi-volhiniai nyelvemlékeit).

Feltétlenül óvakodnunk kell a régmult idők nyelvi jelenségeinek retrospektiv értékelésétől: e jelenségeket elsősorban azoknak a kapcsolatoknak és összefüggéseknek a szempontjából kell értékelnünk, amelyek a tárgyalt korban valóságosan léteztek, továbbá azoknak a bonyolult és ellentmondásos lehetőségeknek a szempontjából, amelyeknek csak egy része valósult meg később, többi része kárba veszett, nem fejtette ki a benne rejlő készségeket, nem bontakozott ki. (16)

12. Később az északkeleti Rusz gazdaságilag megerősödik, politikailag megszilárdul és kulturális fejlődésnek indul, s közben elszigetelődik a nyugati és a keleti Rusztól; ennek eredményeképpen a XIV-XVI. században kialakul a nagyorosz nép. Ezzel egyidejüleg kialakul annak egységes és össznépi nyelve is, mégpedig a rosztov-szuzdali fejedelemség nyelvjárása (vagyis a cokanyiet nem alkalmazó, s külön e fonémát megkülönböztető északi nagyorosz nyelvjárás) alapján. A nagyorosz nép magva, amely a rosztov-szuzdali fejedelemség nagy kiterjedésü központi területén élt, nyelvjárási szempontból általában egységes volt. A kialakuló orosz állam területi terjeszkedése egyre változatosabbá teszi a nyelvjárási képet, mégpedig nemcsak az északi nagyorosz (nevezetesen a novgorodi tipus), hanem a déli nagyorosz tájnyelvek rovására is. Ezek is, amazok is hovatovább a kialakuló nagyorosz (óorosz) nyelv nyelvjárásaiként kezdenek funkcionálni.

Nincs közös piac. Ez további nyelvjárási különbségek kifejlődését segiti elő, kiváltképpen a peremvidékeken. Az össznépi nyelv ebben a korban is helyi kiágazásaiban vagy változataiban él; ezek a változatok elég jelentékenyen különböznek egymástól. De ebben az időszakban már világosan kiemelkedik közülük a népi nyelv fő nyelvjárása (a rosztov-szuzdali; ennek egyik tájszólása [govor] a moszkvai tájszólás volt), amely köré a többi nyelvjárás összpontosul. Ennek a nyelvjárásnak nagyon sok eleme megtalálható a hivatalos irásbeliségben, amely tudvalevően össznépi jellegü. A XVI. század elejére az irott nyelvnek ez a tipusa vált a nagyorosz nép hivatalos levelezésének egységes nyelvévé. E nyelv kialakult szabályainak egy része később a nemzeti nyelvbe is átplántálódik. A XVI. században már jelentékenyen kibővül az irott nyelv hivatalos tipusának funkcióköre, mégpedig az egyházi szláv nyelv rovására. De az egyházi szláv is tovább él (még jobban eltávolodik az össznépi nyelvtől, a csak bizonyos irodalmi müfajokat szolgál).

Szerkezeti szempontból a nagyorosz nép nyelve már nagyon hasonló volt a mai orosz nyelvhez: lényegében már kialakult a mai igeragozási és névszóragozási rendszer, s kifejlődőben van a mai orosz nyelv szókincsével azonos, az ukránétól és a beloruszétól eltérő szókészlet. Ekkor alakul ki az orosz hangrendszernek, nyelvtani rendszernek és szókészletnek számos specifikus jelensége. Ezek a jelenségek lassanként a nagyorosz nép területének minden fontosabb részét átfogják, s csak szórványos esetekben nem jutnak el egyik-másik peremvidékre.

13. A nagyorosz nép nemzetté válása lényegesen megváltoztatta az össznépi nyelvnek és a helyi nyelvjárásoknak a viszonyát (a nemzetté válás nyelvi szempontból azzal járt, hogy fokozatosan megváltozott a nyelv nyelvjárási alapja, s a déli nagyorosz nyelvjárásterület [narecsie], amelynek kurszk-orjoli nyelvjárása [dialekt] lett azután a nemzeti nyelv alapja, egyre nagyobb szerephez jutott). A déli nagyorosz elemek szerepe a nemzeti nyelv normáinak kialakitásában szemmelláthatóan növekedik (bár ez a hagyományok éles törése nélkül történik); számos északi nagyorosz sajátság, amely azelőtt megvolt a hivatalos irásbeliség nyelvében, eltünik; a XVII. században kialakul a moszkvai beszélt köznapi nyelv [prosztorecsie], amelynek később nagy szerepe volt a nemzeti nyelv fejlődésében. Mindez meghatározza az orosz nyelvnek, kiváltképpen pedig z orosz nyelv beszélt társalgási tipusának a nemzetté válás idején végbemenő fejlődését. Végső soron tehát a nyelvjárási alap megváltozása meghatározta a nyelvjárások későbbi változásainak jellegét is, sőt azt az irányt is, amelyben a nyelvjárások kiegyenlitődése megindult, azaz megváltoztatta az össznépi nyelvnek és a helyi nyelvjárásoknak a viszonyát.

14. A nemzeti nyelv fejlődését azok a folyamatok jellemzik, amelyek lényeges változásokat idéznek elő a nyelv különféle változatainak egymáshoz való viszonyában:

a) fokozatosan megváltozik az össznépi nyelvnek és a nyelvjárásoknak a viszonya; b) kialakul a beszélt társalgási nyelv egységes tipusa, s ez lényegbevágó hatást gyakorol a nemzeti nyelv normáinak fejlődésére; c) az össznépi alapon nyugvó irott irodalmi nyelv lassan a nemzeti nyelv irodalmilag kicsiszolt formájává válik, ugyanakkor az egyházi szláv nyelvtipus mint irodalmi nyelv fokozatosan háttérbe szorul, s csak mint a vallásgyakorlat különleges nyelve marad meg. Vizsgáljuk meg külön-külön mindegyik folyamatot.

15. A nemzeti nyelv kialakulásának korában lényeges változások történnek az össznépi nyelv és a helyi nyelvjárások kölcsönös kapcsolataiban. E változásokat az jellemzi, hogy

a) a nyelvjárási különbségek keletkezése lassanként megszünik. A meglévő nyelvjárási különbségek és nyelvjárások azonban igen szivósak, ellenállóképesek, a nemzeti nyelv kialakulásának kiváltképpen a korai szakaszaiban. A nyelvjárások tehát lassanként csökevény-jellegü kategóriává válnak. Ha itt-ott különleges okokból keletkeznek is nyelvjárási különbségek, ezek nem terjednek el széles körben, és szorosan helyi jellegüek maradnak;

b) a nemzeti nyelv szabályozott, normalizált válfajának terjedésével vagy legalábbis széles körre, főként a városi lakosság nyelvére gyakorolt hatásával párhuzamosan a nyelvjárások lassanként megszünnek saját területükön az egyetlen nyelvtipus lenni. A nyelvjárásos beszéd tulnyomórész a falvakban marad meg. A városokban, a városi tomegek nyelvi érintkezésében kialakulnak az ugynevezett "helyi városi beszélt nyelvek" [mescsanszkij govor tkp. 'kispolgári tájszólás']; ezek - ugy látszik - a helyi nyelvjárásnak a moszkvai beszélt köznapi nyelvhez való sajátságos alkalmazkodásából születnek meg (olykor egyéb elemek is találhatók bennük). A nemzeti nyelv kialakulásának kezdeti időszakában kialakul az ugynevezett moszkvai beszélt köznapi nyelv (erről lásd alább);

c) a nyelvjárások kiegyenlitődési folyamatai fokozatosan erősbödnek, mégpedig azért, mert a nyelvjárások egy-egy meghatározott, gazdaságilag összefüggő területen kölcsönhatásban vannak egymással, majd később azért is, mert mind erősebbé válik a nemzeti nyelv normalizált tipusának hatása (ez a hatás a nyelvterület különféle részein nem egyforma erejü, s egyik-másik - gazdaságilag elszigetelt - övezetet - főként az első időkben - el is kerüli);

d) mindazzal kapcsolatosan, amit az imént kifejtettünk, de főként a nemzeti nyelv normáinak megszilárdulása és elterjedése következtében lefékeződik a nyelv strukturájának további megváltozása, mégpedig mind a hangrendszerben, mind a nyelvtani formákban;

e) a nyelvjárások - mint az egységes nemzeti nyelvhez, a magasabb formához viszonyitva alacsonyabb és annak alája rendelt forma - funkcionális szempontból lassanként a nemze-

ti nyelv helyi és alacsonyabb formáivá (változataivá, kiágazásaivá) válnak. Más szóval: a nemzeti nyelv fogalma alacsonyabb és alárendelt formákként magában foglalja a helyi nyelvjárásokat is (ezek a kapitalizmus korában csökevényjellegü jelenségek, elvesztik önállóságukat, beolvadnak a nemzeti nyelv magasabb rendü tipusába, s eltünnek benne). Pontosan ez a fölfogás következik I.V.SZTÁLINnak abból a megjegyzéséből, hogy "a nemzeti nyelvek nem osztálynyelvek, hanem az egész nép által használt [össznépi] nyelvek, közösek a nemzet valamennyi tagja és egységesek az egész nemzet számára".(17)

16. Az orosz nemzeti nyelv kialakulásának korában először az irodalmi nyelv beszélt köznyelvi formája [usztno-razgovornaja forma literaturnogo jazükal jön létre; ez azzal párhuzamosan, ahogyan az irodalmi nyelv a nemzeti nyelvnek irodalmilag kicsiszolt tipusává válik, sok sajátosságát átadja a normalizált nemzeti nyelv kialakulóban lévő beszélt változatának.

Az irodalmi nyelv beszélt köznyelvi formájának fő forrása egyrészt az ugynevezett moszkvai beszélt köznapi nyelv, amely a moszkvai tájszólással (vagyis a közvetlen Moszkva környéki tájszólással) kapcsolatosan alakul ki, másrészt az előző korszaknak a hivatalos levelezésben használatos irott nyelve, amely össznépi alapon nyugszik, s az egész orosz államban általánosan elterjedt. Vizsgáljuk meg ezeket a forrásokat.

A moszkvai tájszólásnak, mint a rosztov-szuzdali tájszólások egyikének, már a nagyorosz népi korszakban vezető szerepe volt. De ekkor ez még az északi nagyorosz nyelvjárásterülethez tartozott. Később, amikor a nyelv fejlődésében a déli nagyorosz nyelvjárásterület jutott nagyobb szerephez, ez is déli nagyorosz hatás alá került. Ennek eredményeképpen vált közép-nagyorosz jellegüvé.

Abban az időben, amikor kialakulóban van a nagyorosz nép, Moszkva városi lakosságának még nem sikerült megteremtenie saját egységes nyelvtipusát. De az kétségtelen, hogy a korai szakaszokban még az északi-nagyorosz elemek voltak tulsulyban. Időjártával a moszkvai lakosság nyelvébe és a moszkvai tájszólásba szintén egyre több és több déli-nagyorosz elem hatolt be, mignem a XVII. században kialakult az immár közép-nagyorosz jellegü "moszkvai beszélt köznapi nyelv", amelynek főbb sajátságai bizonyos fokig mind a mai napig megmaradtak.

Miként a moszkvai tájszólás a moszkvai városi lakosság nyelvének közvetlen kerete, ugyanugy közvetlen kerete az irodalmi nyelv beszélt köznyelvi formájának a moszkvai beszélt nyelv. Ez az irodalmi nyelvnek (kiváltképpen az irodalmi nyelv beszélt formájának) laboratóriumává válik, s azt bőségesen részelteti az össznépi nyelvnek, az össznépi nyelv különféle változatainak mérhetetlen gazdagságából.

1366/Sze

Az irodalmi nyelv beszélt köznyelvi formájának másik forrása az irott nyelvnek a hivatalos levelezésben használatos tipusa, amely a XVI. században az egész orosz állam területén általános és egységes: ez össznépi jellegü volt, s alapját egy északi-nagyorosz, mégpedig a rosztov-szuzdali nyelvjárás alkotta (meg az előző korszak moszkvai tájszólása is, amely ehhez a nyelvjáráshoz tartozott). Közvetlenül ezzel magyarázható, hogy bizonyos északi-nagyorosz sajátságok a nemzeti nyelv normájaként szilárdultak meg (a g explóziva, a nem palatizált t az igék 3. személyében, a menja tipusu alak stb.); a nemzeti nyelv kialakulásakor ugyanis nem történt törés az évszázadokon át létre hozott hagyományban. Az irodalmi nyelv beszélt köznyelvi formája lassanként a normalizált nemzeti nyelv beszélt formájává, egyszersmind - potenciálisan - az egész nemzet számára egységessé vált.

Ez a forma később mindinkább és valóságosan is egységessé válik, mégpedig olyan mértékben, ahogyan a nyelvjárások összekeverednek és kiegyenlitődnek.

Az irodalmi nyelv beszélt köznyelvi formája szerkezetileg is fejlődik és tökéletesedik, egyre jobban tükröződik az irásbeliségben, s lassan-lassan behatol a tulajdonképpeni irodalmi nyelvbe. Később az irodalmi nyelvnek - ez a nemzeti nyelv normalizált tipusát képviseli - beszélt köznyelvi formája és irott formája szervesen összeolvad egymással és kölcsönösen áthatja egymást. A két forma között lévő különbségek közül főként azok maradnak csak meg, amelyek a hangokkal történő beszéd és az irott, grafikus eszközökkel kifejezett beszéd sajátos természetéből erednek, továbbá azok, amelyek stilisztikai természetüek.

17. A széles össznépi alapon nyugvó egységes orosz irodalmi nyelv kialakulása, e nyelv szabályainak kialakulása, s e nyelvnek a nemzeti nyelv normalizált, irodalmilag kicsiszolt, saját beszélt köznyelvi formával rendelkező tipusává való átalakulása az orosz nyelvtörténet tanusága szerint lényegében csak a XIX. század első felében fejeződött be. Ezek a folyamatok lényeges változásokat idéztek elő az össznépi nyelv és a helyi nyelvjárások viszonyában, s ezeknek a folyamatoknak köszönhető, hogy a nyelvjárások közeledtek az irodalmi nyelvhez. Az össznépi nyelv és a helyi nyelvjárások kapcsolatainak további története két, egymással kölcsönösen összefüggő folyamatban ölt testet: egyrészt egyre jobban kitágul a nemzeti nyelv normalizált tipusának használati köre, másrészt a nyelvjárások összekeverednek, elvesztik önállóságukat, kiegyenlitődnek, s a nyelvjárásos beszéd használati köre mindegyre szükül.

E folyamatok rendkivüli erővel és minőségileg uj formák közt mennek végbe a szovjet korszakban. De ez már egy másik nagy és uj téma, s nem tartozik erre a dolgozatra.

1366/Sze

[Megjelent a Moszkvai Állami Lomonoszov-Egyetem általános és összehasonlító nyelvészeti tanszékének "Adalékok a nyelvészeti kollégiumokhoz" (Materialü k kurszam jazükoznanija) cimü sorozatában. Eredeti cime: "Obscsenarodnüj jazük i mesztnüe dialektü na raznüh étapah razvitija obscseszt-va". - Izd. MGU. 1954, 5-24.]

J e g y z e t e k :

1. Lásd: R.I.AVANYESZOV, Ucsenie o jazüke i dialekte v szvete trudov I.V.Sztalina po jazükoznaniju [A nyelvről és a nyelvjárásról szóló tan I.V.Sztálin nyelvtudományi munkáinak tükrében]. Megjelent a "Voproszü jazukoznanija v szvete trudov I.V.Sztalina" [A nyelvtudomány kérdései I.V.Sztálin müveinek fényében] cimü tanulmánygyüjteményben, "Izd. MGU" kiadása, 1952; G.D. SZANZSEJEV, Obrazovanie i razvitie nacional'nüh jazükov v szvete ucsenija I.V.Sztalina [A nemzeti nyelvek kialakulása és fejlődése I.V.Sztálin tanításának fényében]. Megjelent uo.; T.P. LOMTYEV, Nekotorüe voproszü markszizsztszko-leninszkogo ucsenija o nacional,nüh jazükah [A nemzeti nyelvekről szóló marxista-leninista tanitás néhány kérdése], "Voproszü filoszofii", 1950/2; stb.

2. Lásd a "Voproszü jazükoznanija" 1953. évi 1. számának vezércikkét a 20. lapon.

3. Az orosz nemzeti nyelv kialakulásának kérdését ebben az előadásban nem tárgyaljuk, s az olvasót a "K voproszam obrazovanija ruszszkogo nacional,nogo jazüka" [Az orosz nemzeti nyelv kialakulásának kérdéséhez] cimü tanulmányhoz utaljuk ("Voproszü jazükoznanija", 1953/2).

4. SZTÁLIN, A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései, Szikra 1953, 22.

5. Lásd: T.Sz.SARADZENYIDZE, Processzszü differenciácii i integrácii jazükov v szvete ucsenija I.V.Sztalina [A nyelvi egységesülés és elkülönülés folyamatai I.V.Sztálin tanításának tükrében], "Voproszü jazükoznanija", 1952/1.

1366/Sze

6. MARX-ENGELS, A német ideológia, Szikra 1952, 140.

7. Ezt a gondolatot én "Ucsenie o jazüke i dialekte v szvete trudov I.V.Sztalina po jazükoznanija" [A nyelvről és a nyelvjárásról szóló tan I.V.Sztálin nyelvtudományi munkáinak tükrében] cimü dolgozatomban hangsulyoztam (lásd a "Voproszü jazükoznanija v szvete trudov I.V.Sztalina" [A nyelvtudomány kérdései I.V.Sztálin müveinek fényében] cimü tanulmánykötetet, "Izd. MGU" kiadása, 1952). Arról beszélve, hogy a törzsi nyelvben lehetnek olyan nyelvjárások, amelyek a nemzetségi nyelveket tükrözik, ezt az általános következtetést vonom le: "Minden korszak helyi nyelvjárásai tükrözik az elmult kor nyelvének össznépi formáit" (298).

8. A nyelvjárási különbségek különféle tipusairól lásd R.I. AVANYESZOV és V.G. ORLOVA tanulmányát: "Voproszü izucsenija dialektov jazükov narodov Szovetszkogo Szojuza" [A Szovjetunióban beszélt nyelvek nyelvjárásainak tanulmányozásáról], "Voproszü jazükoznanija", 1953/5, 40-5. [Magyarul ismertette: VÉGH JÓZSEF, NyIK. V, 85-9.]

9. Lásd L.P.JAKUBINSZKIJ "Isztorija drevneruszszkogo jazüka" [Az ószorosz nyelv története] cimü könyvében, "Ucspedgiz" kiadása, 1953, 21.

10. SZTÁLIN, A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései, Szikra 1953, 11.

11. Ua., 36.

12. Ua., 18.

13. LENIN, Müvei, 29. kötet, 484.

14. B.A.RIBAKOV, Problema obrazovanija drevneruszszkoj narodnoszti v szvete trudov I.V.Sztalina [Az ószorosz nép kialakulásának problémája I.V. Sztálin munkáinak a fényében], "Voproszü isztorii", 1952/9, 44-5.

15. Az egyes keleti szláv nyelvek ellentéte azok történeti kialakulása során sokkal bonyolultabb volt, mintsem hogy ebben a dolgozatban jellemzhetnők.

16. Ezzel kapcsolatban érdemes állandóan szem előtt tartanunk F.ENGELS alábbi nyilatkozatát (ez a Bloch-hoz intézett levélben található; ebből a nyelvészek rendszerint csak azokat a sorokat szokták idézni, ahol ENGELS azt mondja, hogy a felnémet Lautverschiebung eredetét nem lehet gazdaságilag megmagyarázni): "Történelmünket magunk csináljuk, de először is nagyonis meghatározott előfeltételek és körülmények között. Ezek között végülis a gazdasági feltételek a döntők. De szerepet játszanak, ha nem is döntő szerepet, a politikai stb. feltételek, sőt még az emberek fejében kisértő hagyomány is. A porosz állam is történelmi, végső fokon gazdasági okokból keletkezett és fejlődött. Nem igen lehet azonban szőrszálhasogatás nélkül

azt állítani, hogy Észak-Németország sok kis állama között éppen Brandenburg volt az az állam, amely tisztán gazdasági szükségszerüségből - nem pedig más okokból is (elsősorban azért, mert Poroszország feletti uralma folytán kapcsolatba került Lengyelországgal és ezen keresztül nemzetközi politikai viszonyokkal - ilyenek az osztrák ház hatalmának kialakulásában is döntő szerepet játszottak) - volt hivatva arra, hogy olyan nagyhatalommá fejlődjék, amelyben az Észak és Dél közötti gazdasági, nyelvi és a reformáció óta még vallási különbség is megtestesuljön. A mult és a jelen minden kis német államának létét, vagy a felnémet hangeltolódás eredetét, amely a földrajzi, a Szudétáktól a Taunusig terjedő hegylánc által alkotott válaszfalat valójában Németország két részre szakadására szélesitette, aligha lehetséges gazdaságilag megmagyarázni anélkül, hogy nevetségessé ne válnánk" (MARX-ENGELS, Válogatott levelek 1843-1895, Szikra 1950, 492-3).